

مبانی جامعه‌شناسی

شکل‌گیری، تحول و چالش‌های کنونی

مسعود گلچین

عضو هیئت علمی گروه جامعه‌شناسی دانشگاه تربیت معلم

مقدمه

شیوع و رواج درس مبانی جامعه‌شناسی و کتب مربوط به آن در طول دهه‌های اخیر، چنان وسیع و فزاینده بوده است که هم اکنون اهمیت و لزوم وجود این درس - آن هم در آغاز راه مطالعه جامعه‌شناسانه - برای هر فرد طالب رشته جامعه‌شناسی به حد بدهاقت رسیده است. چنین امری این توهم را ایجاد کرده است که وضعیت این درس از آغاز چنین بوده و رشته جامعه‌شناسی به همین صورت که در کتب مزبور تدوین می‌گردد، شکل گرفته و تکامل یافته است. در حالی که واقعیت امر چنین نیست. درست است که بزرگان و پدران اندیشه جامعه‌شناسی، کار خود را از بررسی مطالب مبنایی و اصول اولیه و عمدتاً با گذر از فلسفه محض و مباحث فلسفه اجتماعی آغاز می‌کرده‌اند و لزوماً درباره پاره‌ای از مطالب مطرح شده در کتابهای مبانی جامعه‌شناسی امروزی مانند تعریف، موضوع، هدف، قلمرو، رابطه با علوم دیگر، اثبات علمی، عینی و مفید بودن این رشته و تدوین متدولوژی مناسب (برحسب جامعه‌شناسان مختلف) مباحثی را طرح و احتمالاً تدوین می‌کرده‌اند، اما این کار هیچ‌گاه به شکل یک کتاب اختصاصی در مورد اصول، مفاهیم و تئوریهای جامعه‌شناسی و تشریح پاره‌ای از شعب تخصصی رشته، همراه با زمینه‌های کاری و کاربردی و آینده آنها نبوده است. زیرا در حقیقت چنین چیزهایی از آغاز به طور روشن و آماده (به صورت توافق شده و عمومیت یافته) وجود خارجی نداشته است.

اول (سه دهه اول) قرن بیستم نظیر سن سیمون، کنت، مارکس، دورکیم، وبر، زیمل، پارتو، تونیس، سوروکین، ویلن و کولی به خوبی درخواست یافت تا چه اندازه وجود کتابهایی با عنوان امروزی (اصول، مبادی، مبانی، مقدمات و ... جامعه‌شناسی) به طور منسجم، جامع و فراگیر، آن چنان که امروزه در کتب جامعه‌شناسی دیده می‌شود، کمیاب بوده است. این امر البته به هیچ وجه به معنای عدم اهتمام جامعه‌شناسان مزبور به مبانی جامعه‌شناسی نبوده بلکه به طور صریح حاوی اشاره به دو مطلب دیگر است. اول آن که مطالبی که بعدها در کتب مبانی جامعه‌شناسی جمع‌آوری می‌شده است، به تدریج در خلال تلاشها و کوششهای نظری و عملی جامعه‌شناسان اولیه به وجود آمده است. دوم آنکه پس از پذیرش جامعه‌شناسی به عنوان یک رشته دانشگاهی و رواج آن و به دلیل پیدایش ضرورت‌های آموزشی به دانشجویان مبتدی در این رشته و تقریباً پس از پشت سر گذاشتن مراحل تکاملی متعدد و چشمگیر، ضرورت این امر احساس شده است که آنچه محصول راه و تقریباً نتیجه پایانی مطالعات جامعه‌شناسانه است، باید به گونه‌ای خلاصه شده و طبقه‌بندی شده در اختیار نوآموزان قرار گیرد تا با در اختیار داشتن چنین توشه آماده شده‌ای قدم به راه پرپیچ و خم و دشوار جامعه‌شناسی گذارند.

جامعه‌شناسی عمومی و جامعه‌شناسی خصوصی

در مراحل آغازین پیدایش جامعه‌شناسی علمی، این رشته از آنچه اینک به عنوان مجموعه رشته‌های علوم اجتماعی شناخته شده است، تفکیک و جدایی نداشت و «عالم اجتماعی کسی بود که در همه این مسائل (یعنی مسائل شاخه‌های مختلف علوم اجتماعی امروزی، جمعیت‌شناسی، مردم‌شناسی، جغرافیای انسانی، تاریخ و ...) اظهار نظر و بحث و تحقیق می‌کرد» (محسنی، ۱۳۶۸: ۷۶) جامعه‌شناسان اولیه به خصوص در مکتب فرانسه، جامعه‌شناسی را به گونه‌ای مطرح می‌کردند که شامل مطالعه همه جلوه‌های زندگی اجتماعی یا اصطلاحاً اجتماعیات باشد. به عنوان مثال، امیل دورکیم در کتاب «قواعد روش جامعه‌شناسی» در ضمن مجادله با علمای برخی از رشته‌های علوم انسانی و اجتماعی (به تعبیر امروزی) می‌نویسد: «... در شعب اختصاصی (تخصصی) جامعه‌شناسی، این حالت تصویری و مسلکی (ایدئولوژیک) از این هم نمایان تر است. مخصوصاً در علم اخلاق وضع چنین است... در علم اقتصاد نیز وضع همین است...» (دورکیم، ۱۳۶۸: ۴۶). در این جا، مشاهده می‌کنیم که دورکیم آشکارا، علم

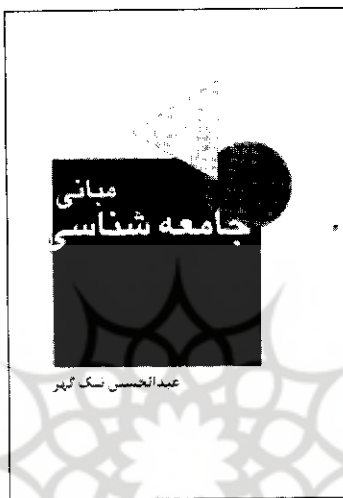
شکل‌گیری کتب جامعه‌شناسی

جامعه‌شناسی نیز مانند سایر علوم از حیث چگونگی رشد خود، متکی بر مسئله یا جهت‌یافته به سوی مسائل اجتماعی (problem oriented) بوده است. بدین معنا که متفکران و اندیشمندان اولیه جامعه‌شناسی برای فهم و تبیین بهتر و در نتیجه دست یافتن به امکان کنترل و حل مسائل جامعه خود، مطالعاتی را آغاز کرده‌اند. این مطالعات، رفته رفته اصول، مفاهیم، تئوریها و روشهای جدید و منسجم و یکپارچه‌ای را با خود به همراه آورده است. در ادامه همین تلاشها تدریجاً رشته‌های مختلف علوم اجتماعی و نیز شعب تخصصی جامعه‌شناسی از هم تمایز و تفکیک بیشتر یافته‌اند تا این که امروزه به صورت شاخ و برگهای متعدد و شناخته شده و کم و بیش مستقلی از درخت جامعه‌شناسی اولیه درآمده‌اند. با نگاهی به کتابهای عمده جامعه‌شناسان برجسته سده نوزدهم و نیمه

ضروری است کتابهایی متناسب با جامعه ما از نظر بیان، مثالها و آمار و اطلاعات تهیه شود تا ضمن آشنایی با مفاهیم و اصطلاحات و واژگان اصلی جامعه‌شناسی، نوعی شناخت، تحلیل و بینش در مورد جامعه ایران را در بر داشته و تا حد امکان از ذکر نام افراد و ارجاع به تعاریف مختلف و کتب متعدد، حاشیه روی و مسائل مزاحم برای دانشجویان مبتدی خالی باشد

به رشته یا زمینه دیگر مطالعاتی، تحت عنوان جامعه‌شناسی عمومی می‌شود.

جامعه‌شناسی عمومی در مقابل جامعه‌شناسی خصوصی، اختصاصی یا تخصصی که به شعب مختلف جامعه‌شناسی اشاره دارد، قرار می‌گیرد. تعبیر جامعه‌شناسی عمومی در مقابل جامعه‌شناسی خصوصی در مراحل آغازین پیدایش جامعه‌شناسی در کشور ما نیز به دلیل اقتباس الگوی جامعه‌شناسی فرانسوی و تأثیرپذیری شدید اساتید اولیه از مکتب فرانسه که در این کشور تحصیل کرده بودند، دیده می‌شود (مه‌دوی، ۱۳۲۳: ۱۳۰-۱۰۳) سالها پس از پیدایش درس و رشته جامعه‌شناسی، این تعابیر تغییر می‌کند و جای خود را به

عناوینی همچون مقدمات جامعه‌شناسی یا مبانی جامعه‌شناسی می‌سپارد. در طبقه‌بندی‌هایی که اغلب جامعه‌شناسان کلاسیک از جامعه‌شناسی ارائه داده‌اند یا در شاخه‌های مختلف تحقیقاتی که در آنها مشغول پژوهش بوده‌اند، در وهله اول نامی از جامعه‌شناسی عمومی یا مبانی جامعه‌شناسی، آن گونه که امروز مرسوم است، دیده نمی‌شود و تنها در مقابل شعب، شاخه‌ها یا زمینه‌های تخصصی جامعه‌شناسی، بحثی از جامعه‌شناسی عمومی (به عنوان حد مشترک شعب تخصصی و وحدت‌بخش آنها) مطرح شده است. البته گاهی به عناوینی همچون رساله‌ای درباره جامعه‌شناسی عمومی (ویلفرد دو پارتو، ۱۹۱۶) و جامعه‌شناسی: بررسی‌هایی درباره صورتهای اجتماع (جورج زیمل، ۱۹۰۸) برمی‌خوریم. می‌دانیم که کتابهای مذکور نیز شباهت چندانی با کتابهای جامعه‌شناسی عمومی و مبانی جامعه‌شناسی کنونی ندارد. در هر صورت، اغلب مطالب مبانی جامعه‌شناسی در زمینه تعریف، تحدید، موضوع و حوزه مطالعاتی، اهداف و روشها و فوائد، تقسیمات جامعه‌شناسی و ارتباط آنها با هم و با سایر علوم به ویژه مباحث روش‌شناسی، در خلال رساله‌های متفاوت و عمدتاً با عناوین و زمینه فلسفی یا منطقی مطرح شده‌اند. مانند کتابهای دوره فلسفه تحقیقی (۱۸۴۲-۱۸۳۰) جلد چهارم، بخش استدلالی فلسفه اجتماعی؛ جلد پنجم، بخش تاریخی فلسفه اجتماعی و جلد ششم، متمم فلسفه اجتماعی و کتاب سیاسی تحقیقی (۱۸۵۴-۱۸۵۱) جلد دوم، استاتیک اجتماعی - فرضیه نظم و جلد سوم، دینامیک اجتماعی -

اخلاق و اقتصاد را آن هم برای بیان مثالهایی از یک بحث کلی در مورد شعب تخصصی جامعه‌شناسی به عنوان شاخه‌های این رشته در نظر می‌گیرد.

به طور تاریخی درباره این که «همکاری و ارتباط بین جامعه‌شناسی و دیگر علوم اجتماعی چگونه صورت می‌گیرد و جامعه‌شناسی در میان سایر علوم اجتماعی چه وضعیتی پیدا می‌کند و چه پایگاهی دارد، تا مدتها میان صاحب‌نظران و جامعه‌شناسان، بحث و گفتگوهای مجادله‌آمیزی وجود داشته است. ... مارسل موس، شاگرد دورکیم با استناد به نظر استاد خود می‌گوید: جامعه‌شناسی علم به نهاد اجتماعی است. با این تعریف کلیه علوم

اجتماعی را می‌توان در جامعه‌شناسی ادغام کرد. دورکیم و پیروان او می‌گویند، اقتصاد علمی است که نهاد اقتصادی را مورد بررسی قرار می‌دهد و زبان‌شناسی، نهاد زبان را مطالعه می‌کند و تاریخ به تطور و دگرگونی این نهادها توجه دارد. بنا بر این همه این علوم مانند دیگر علوم اجتماعی در بطن جامعه‌شناسی قرار دارند. البته ژرژ گورویچ این نظر را رد کرده است. وی می‌گوید: دورکیم و پیروانش از این امر غافل بوده‌اند که در قلمرو واحدی با روشهای متفاوتی می‌توان بررسی کرد. دیگر این که در همان قلمرو واحدی - توان سطوح و لایه‌های مختلفی را مورد مطالعه قرار داد.» (وثوقی و نیک-خلق، ۱۳۷۰: ۳۳).

اصولاً از گذشته تاکنون دو نظریه درباره جامعه‌شناسی و حوزه شمول آن وجود داشته است. یک نظریه آن را معادل علوم اجتماعی یا سنتزی از آن علوم و نتایج حاصل از آنها می‌داند و نظریه دیگر آن را به عنوان یک رشته خاص، مستقل با زبان، مفاهیم، اصول، روشها و تئوریهای معین و خاص خود، اما در حال ارتباط و مبادله با رشته‌های دیگر علمی، بخصوص علوم اجتماعی و انسانی قلمداد می‌کند.

نظریه اول عمدتاً به مراحل نخستین و گذشته جامعه‌شناسی برمی‌گردد. در همین دوره است که کسانی مانند امیل دورکیم، پس از برخورد عملی (ضمن مطالعات و تحقیقات خود) با شعب مختلف جامعه‌شناسی (به تعبیر خودشان) برای وحدت بخشیدن به این شعبه‌های متفاوت و تدارک و بیان اصول، مفاهیم، تئوریها و روشهای یکسان و مفید به حال سایر رشته‌ها، قائل

کتابهای در علوم

کتابهای موجود مبانی جامعه‌شناسی هر یک به تنهایی در یک یا چند قسمت و هدف، غنی و از جهات دیگر فقیرند و متأسفانه اغلب درباره خصوصیات جامعه‌ما و مثالهای مناسب برای آن فاقد اطلاعات جدیدند.

تألیف کتابهای درسی است، به نیازهای آموزشی برای افراد مبتدی در رشته جامعه‌شناسی بازمی‌گردد. به کمک کتابهای تألیف شده در این حوزه تلاش می‌شود تا کسانی که در آغاز راه جامعه‌شناسی هستند، قبلاً آشنایی مقدماتی و پایه‌ای را نسبت به این رشد به دست آورند و سپس به مطالعه وسیع‌تر و عمیق‌تر شعب تخصصی جامعه‌شناسی بپردازند. همچنین جامعه‌شناسی عمومی عهده‌دار بررسی حوزه‌کاری و قلمرو شعب تخصصی جامعه‌شناسی و احیاناً حل اختلافات آنها و معرفی هر یک به دیگری و ارائه ساده و فشرده دستاوردهای کلی جدید در حوزه‌های مزبور است.

رواج اصطلاح مبانی جامعه‌شناسی پس از انقلاب فرهنگی

در خصوص رواج و جا افتادن اصطلاح مبانی جامعه‌شناسی به جای اصطلاح مقدمات جامعه‌شناسی، جامعه‌شناسی عمومی و ... طی دو دهه اخیر می‌توان گفت در کشور ما پس از انقلاب فرهنگی در دانشگاهها و تشخیص ضرورت انجام تغییراتی در ابعاد مختلف نظام دانشگاهی، ستاد انقلاب فرهنگی و بعدها شورای عالی برنامه‌ریزی گروه علوم انسانی، کمیته تخصصی علوم اجتماعی، وزارت فرهنگ و آموزش عالی، نام مبانی جامعه‌شناسی را برای درس مقدماتی و پایه‌ای رشته جامعه‌شناسی که در ترم اول هر دانشجوی رشته جامعه‌شناسی موظف به گذراندن آن بود، برگزیده و برای آن سرفصلهایی را در نظر گرفتند.

در مورد تعبیر «مبانی جامعه‌شناسی» پس از این دوره باید گفت، این تعبیر در قالب برنامه‌های آموزشی - و البته در قالب عناوین کتابهای نوشته شده در این زمینه - تازگی داشته است. لا اقل این تازگی از جنبه تثبیت و پذیرش عام این تعبیر جای انکار ندارد، دلیل چنین امری تأثیر و نفوذ و تا حدی ترکیب شیوه اندیشه حوزه‌ای با جامعه‌شناسی رایج در دانشگاه در مورد این مباحث است. در چنین اندیشه‌ای با توجه به اصول تفکر منطقی و فلسفی، عادت و رسم چنان است که هر علم باید با تشریح پایه‌ها یا مبانی اولیه (رئوس ثمانیه منطوق) آغاز گردد. در این گونه از تفکر نسبت به رشته جامعه‌شناسی به طور خاص و سایر رشته‌های علوم اجتماعی و علوم انسانی به صورت عام، همان طور که گفتیم، صبغه منطقی و فلسفی کاملاً آشکار است و شاید بتوان گفت در چارچوب این رویکرد متأسفانه به چگونگی شکل‌گیری و رشد طبیعی و تدریجی رشته‌های علمی چندان توجهی نمی‌شود.

فرضیه ترقی بشریت و جلد چهارم، تابلوی ترکیبی آینده بشریت نوشته آگوست کنت؛ کتاب قواعد روش جامعه‌شناسی (۱۸۹۴) و فلسفه و جامعه‌شناسی (۱۹۲۵) نوشته امیل دورکیم و کتاب جامعه‌شناسی و علم سیاست (۱۹۲۴) نوشته ماکس وبر.

حاصل مباحثی که در کتب یاد شده و نظایر آنها درج می‌شد به همراه نتایج مأخوذ از مطالعات و تحقیقات تئوریک و عملی جامعه‌شناسان برجسته کلاسیک، عمده‌ترین منابعی است که ساختار و محتوای کتب درسی جامعه‌شناسی عمومی و مبانی جامعه‌شناسی امروزی را شکل می‌دهد.

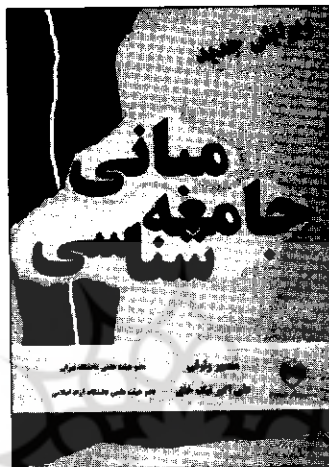
در مورد طبقه‌بندی، تقسیمات جامعه‌شناسی و جایگاه جامعه‌شناسی عمومی به جز مراحل کلاسیک جامعه‌شناسی در طبقه‌بندیهای جدیدتر از جامعه‌شناسی (نیمه سده اخیر) نیز نامی از جامعه‌شناسی عمومی به عنوان یک شعبه خاص (تخصصی) از جامعه‌شناسی ذکر نمی‌شود. «به عنوان مثال بکر و بارنز جامعه‌شناسان آمریکایی، شعب این رشته را به شرح زیر اعلام کردند (سال ۱۹۵۲):

جامعه‌شناسی کمی، جامعه‌شناسی فرهنگی، روان‌شناسی اجتماعی، جامعه‌شناسی تحلیلی، جامعه‌شناسی تاریخی، فلسفه جامعه‌شناسی، جمعیت‌شناسی، پاتولوژی اجتماعی و اکولوژی» (محسنی، ۱۳۶۸: ۷۷). در حالی که در طبقه‌بندیهای بیست تا سی سال گذشته و عمدتاً از حدود اوایل دهه هفتاد، جامعه‌شناسی عمومی* مورد اشاره قرار می‌گیرد. البته در اینجا نیز جامعه‌شناسی عمومی عمدتاً ویژگیها و کارکردهایی را که قبلاً برای آن برشمردیم داراست و از لحاظ ماهیت، چگونگی پیدایش و رشد (بیشتر آموزشی بودن تا تحقیقاتی، تئوریک و عملی بودن) با سایر شعب تخصصی و فروع واقعی جامعه‌شناسی متفاوت است. به این ترتیب مبانی جامعه‌شناسی به شکل کنونی نیز عمدتاً مفهوم و حوزه‌کاری جدیدی است که از تلخیص و جمع‌بندی و پیگیری تلاشهای انجام شده در زمینه جامعه‌شناسی عمومی شکل گرفته است.

جامعه‌شناسی عمومی از بسیاری جهات مشابه شعب تخصصی جامعه‌شناسی مثل جامعه‌شناسی شهری، روستایی، خانواده و ... دارای جنبه تئوریک، زمینه تحقیقاتی و واجد تئوریه‌ها، مفاهیم و بعد نظری خاص خود نیست، بلکه دارای بعد و جنبه تألیفی است. به این معنا که از جمع‌بندی و کنار هم قرار گرفتن اجزا و نتایج شعب تخصصی مذکور به علاوه پاره‌ای مسائل دیگر به وجود آمده است. ضرورت پیدایش این حوزه که عمدتاً زمینه‌ای برای

بسیاری از کتابها دارای نثری دشوار و غیرقابل فهم (در تألیف یا ترجمه)، ارجاعات بی مورد و متعدد به نام و نظرات افراد مختلف هستند بدون آن که فرصت تعمق در آنها وجود داشته باشد یا در آن کتابها برای تحلیل مفاهیم و نظریه‌های طرح شده تلاش کافی صورت گرفته باشد

تحولات جوامع بشری چگونه صورت می‌گیرد و تبیین می‌شود؟ «مقدمه‌ای بر جامعه‌شناسی» را پیرامون این سه مسئله اساسی تدوین کرده‌ام. هر یک از این سه بخش تشکیل دهنده مقدمه‌ای بر جامعه‌شناسی کوشش دارد که پاسخهای مختلف جامعه‌شناسانه را در مورد هر یک از سؤالات جمع‌بندی کند. به زبان جامعه‌شناسی نخستین مسئله، کنش اجتماعی، دومین مسئله، سازمان اجتماعی و سومین مسئله، تغییرات اجتماعی و کنش تاریخی را مطرح می‌کند. بدین سان، تقسیم این اثر به سه قسمت ذکر شده در چاپ کنونی، سه جلد جداگانه را تشکیل می‌دهد. اما هیچ یک از بخشها مستقل از دیگری نیست. خواهید دید که این بخشها در بسیاری موارد مشترک هستند و وابستگی متقابل دارند. چشم‌انداز جامعه‌شناسی همیشه تا جایی که ممکن است کلی است و لازم است که به شیوه‌ای کلی و همه جانبه بدان پرداخته شود.» (روشه، همان: ۶)

قلمرو، اهداف و ویژگیهای مناسب کتابهای مبانی جامعه‌شناسی

گی روشه^۱، در زمینه اهداف درس مبانی جامعه‌شناسی و کوششهای انجام شده در این خصوص می‌نویسد:

«توفیق در آموختن جامعه‌شناسی مستلزم احراز تسلط تدریجی بر نحوه ادراک واقعیت مخصوص این علم است و این امر شناخت بعضی از آثار مهم و برخی از تحقیقات برجسته را ضروری می‌نماید و به خصوص آشنایی با مفاهیم اساسی و نظریه‌های اصولی را ایجاب می‌کند. یکی از مهم‌ترین و اساسی‌ترین مسئولیتهای کسی که مبانی جامعه‌شناسی تدریس می‌کند آن است که همواره با انبوه آثار جامعه‌شناسی مرتبط باشد و از میان آنها آنچه را که مهم و اساسی یافت، انتخاب کند.» (روشه، ۱۳۶۷: ۳-۲).

وی درباره تفاوت پرسشهای مطرح شده در این گونه کتابها (پرسشهای جامعه‌شناسان یا پرسشهای جامعه‌شناسانه) و تفاوت آن با سؤالات افرادی که در پی حل و درمان فوری و در نتیجه تبیین نشده مسائل اجتماعی هستند، می‌گوید:

«طبعاً این مسئله اساسی، مسئله خاص یک رشته علمی است و جامعه‌شناسی نیز یک رشته علمی است، سؤالاتی که جامعه‌شناس در برابر واقعیت اجتماعی مطرح می‌کند لزوماً همان سؤالاتی نیستند که اهل عمل مطرح می‌کنند. سؤالات مناسب جامعه‌شناسی از نوع شناسایی و تبیین هستند و مشروط است بر آنکه جامعه‌شناسی به آنچه که هست یعنی یک رشته علمی بودن و فادار بماند که در این صورت سهم او در مداخله اجتماعی معتبر خواهد ماند» (روشه، همان: ۶-۵).

گی روشه تقسیم‌بندی کلان خود را از آنچه باید در مبانی جامعه‌شناسی و جامعه‌شناسی عمومی مطرح باشد این چنین بیان می‌کند:

«به نظر من سه مسئله اساسی بر تحقیق نظری و تجربی در جامعه‌شناسی عمومی حاکم است و می‌توان آنها را به این صورت بیان کرد. این امر را که جماعات بشری وجود دارند و باقی می‌مانند، چگونه می‌توان تبیین نمود؟ و متناسب با آن چگونه فرد با این جماعات ارتباط برقرار می‌کند. قوالب اجتماعی زندگی انسانی چگونه سامان می‌یابد و شکل می‌گیرد؟ تغییرات و

همچنین هورتن و هانت در مقدمه کتاب مفصل و بسیار قابل استفاده خود تحت عنوان «جامعه‌شناسی»^۲ پس از طرح این سؤال که «یک کتاب درسی در زمینه جامعه‌شناسی مقدماتی باید در پی چه اهدافی باشد؟» (Horton and Hunt, 1984: 1) عقیده خود را درباره ویژگیهای یک کتاب مناسب در زمینه جامعه‌شناسی مقدماتی چنین اظهار می‌دارند:

«به نظر ما در وهله اول و مهم‌تر از همه این که توجه دانشجویان را جلب کند و به گونه‌ای جالب و خواندنی هم فرآیند و هم چگونگی رویارویی و انجام مشاهده و تحلیل علمی رفتار اجتماعی را نشان دهد. ثانیاً یک کتاب مقدماتی جامعه‌شناسی باید در پی آن باشد که عادت تحلیل علمی داده‌های اجتماعی را در دانشجویان پرورش دهد. چنانچه دانشجویان آگاهی زیادی در مورد خودمداری خویشتن و توانمندیهایی برای عینی کردن مشاهداتشان پیدا نکنند، یکی از مهم‌ترین اهداف دوره جامعه‌شناسی تأمین نشده است. ثالثاً یک کتاب جامعه‌شناسی مقدماتی باید مفاهیم اصلی و موضوعات توصیفی جامعه‌شناسی را به صورت قابل فهم و روشنی ارائه کند. اینها باید چنان واضح تشریح شوند که به گونه‌ای زنده و فعال بخشی از مجموعه فکری دانشجویان گردند.

مفاهیم را باید آموخت، ولی نه به صورت تعاریفی که باید آنها را به خاطر

شاید بتوان گفت، تحولات مستمر و گاه‌شتابان جامعه‌ما و درک ضرورت مطالعه جامعه‌شناسانه این تحولات و نیز نیاز دستگاه‌های اجرایی کشور به طرح‌ها و بخش‌های پژوهش اجتماعی است که زمینه مناسب و درخواست تحرک‌زایی را برای جامعه‌شناسی امروز ایران فراهم آورده است

۱. تاریخچه اندیشه اجتماعی، جامعه‌شناسی نوین و رویکردهای موجود در آن.

۲. متدولوژی جامعه‌شناسی و تکنیک‌های صحیح مشاهده و تحلیل پدیده‌های اجتماعی.

۳. طرح مفاهیم و اصطلاحات اصلی رشته جامعه‌شناسی به طور تحلیلی و مربوط به هم و روشن کردن مسائلی از قبیل تعریف، موضوع، قلمرو، هدف، کاربردها، مسائل جامعه‌شناسی و رابطه آن با علوم دیگر.

۴. ارائه بینش تحلیلی و جامعه‌شناسانه به دانشجویان در فهم علمی امور اجتماعی.

۵. روشن کردن چشم‌اندازهای متنوع و شاخه‌های فرعی رشته جامعه‌شناسی.

ب - ویژگی‌های مناسب کتاب‌های مبانی جامعه‌شناسی براساس اهداف گفته شده

۱. جلب توجه دانشجوی مبتدی، جالب توجه و خواندنی بودن (ایجاد شوق در مطالعه و نه خستگی و ملال آور بودن)، نشان دادن فرآیند مشاهده و تحلیل علمی رفتار اجتماعی، یعنی چگونگی بررسی موضوع این علم، رفتار اجتماعی یا پدیده اجتماعی یا تحت هر عنوان دیگر.

۲. ایجاد عادت تحلیل علمی داده‌های اجتماعی در دانشجویان.

۳. آگاه کردن دانشجو از این که به عنوان یک عضو جامعه تحت تأثیر چه عوامل و جریان‌های اجتماعی قرار دارد و نباید خود را کاملاً آزاد و فعال مایه‌آباد پندارد و اینکه چگونه باید به طور عینی و علمی رابطه خود را با آنچه او را دربر گرفته است، تنظیم کند.

۴. برداشتن و به روشنی بیان کردن مفاهیم اصلی و موضوعات توصیفی جامعه‌شناسی.

۵. آموزش مفاهیم و اصطلاحات نه به عنوان محفوظات مجرد یا دور از واقعیت بلکه به عنوان نام‌هایی برای واقعیات و پدیده‌های اجتماعی، کنش و رفتار آدمیان و عوامل و جریان‌های مؤثر بر آنها و در کل به عنوان واقعیاتی که برای ما مشهود و قابل لمس است و ما را دربر گرفته است. هم‌چنین ارائه مفاهیم به عنوان ابزارهای تشخیص و فهمیدن روندها و ایده‌ها (یعنی ابزار جامعه‌شناس و دانشجوی این رشته) یا به اصطلاح در اختیار قرار دادن یک جعبه ابزار مفید و کارآمد با آشنایی و کسب مهارت در بکارگیری مناسب

سپرد. بلکه همچون اسامی توصیفی دقیق برای شیوه‌های عمل مردم و فرآورده‌ها و نتایج آنها. مفاهیم بسیار فراترند از یک مجموعه لغات تخصصی که در مطالعات پیشرفته مورد استفاده قرار می‌گیرد، اهمیت آنها در حد اهمیت ابزارهای تشخیص و فهمیدن روندها یا ایده‌هاست. بسیاری از دانشجویان جامعه‌شناسی در خواهند یافت که دوره مقدماتی به منزله یک دوره راهیابی است و مفاهیم اصلی باید ابزارهایی جهت تداوم مشاهده و تحلیل اجتماعی باشند.»

(Horton and Hunt, 1984:1)

عبدالحسین نیک‌گهر در کتاب خود تحت عنوان مبانی جامعه‌شناسی که کتابی تحلیلی، قابل توجه و مفید است - علیرغم برخی ملاحظات انتقادی ممکن درباره آن - می‌نویسد:

«حداقل انتظاری که از یک کتاب مبانی جامعه‌شناسی می‌توان داشت، این است که دانشجویان این درس را با ماده و موضوع جامعه‌شناسی آشنا کند، روش کار جامعه‌شناسان را در تحقیق و بررسی جامعه بشناساند، چارچوب مطالعات گذشته و چشم‌انداز فعالیتهایی را که دانشجویان جامعه‌شناسی در آینده با آن سر و کار پیدا خواهند کرد بنمایاند، به طوری که وقتی آن را خواندی و بستی، بتوانی به این پرسش‌ها که جامعه‌شناسی چیست؟ جامعه‌شناس چه می‌کند؟ پاسخ دهی. برای دستیابی به شناخت منظم در یک علم باید راه طولانی و پرزحمتی را پیمود. یک کتاب مبانی باید شوق پیمودن این راه را در خوانندگان نوآموز در آن علم برانگیزد، نه آن که آنان را در قدم‌های اول از ادامه راهی که برگزیده‌اند دلسرد و از انتخابی که کرده‌اند، پشیمان کند» (نیک‌گهر، ۱۳: ۱۳۶۹).

به طوری که دیده می‌شود این نظرات با آن چه در دو منبع غیرفارسی (فرانسوی زبان و انگلیسی زبان) قبلی وجود داشت، اشتراک و همسانی بسیار دارد.

چنانچه مطالب فوق‌الذکر را خلاصه و جمع‌بندی کنیم، می‌توان این مطالب به دو بخش «اهداف درس مبانی جامعه‌شناسی» و «ویژگی‌های مناسب کتاب‌های مربوط به آن درس» تقسیم نمود.

الف - اهداف درس مبانی جامعه‌شناسی

اهداف و موضوعات کلی که در این درس باید مورد توجه قرار گیرد، عبارت‌اند از:

درباره این که همکاری و ارتباط بین جامعه‌شناسی و دیگر علوم اجتماعی چگونه صورت می‌گیرد و جامعه‌شناسی در میان سایر علوم اجتماعی چه وضعیتی پیدا می‌کند و چه پایگاهی دارد، تا مدتها میان صاحب‌نظران و جامعه‌شناسان، بحث و گفتگوهای مجادله‌آمیزی وجود داشته است

ابزارهای موجود در آن، هنگام مطالعه، تحلیل و عمل در حوزه جامعه و جامعه‌شناسی.

چالشهای کنونی

الف - عناوین و سرفصلهای مبانی جامعه‌شناسی

به طور کلی

گمان نگارنده این مقاله بر آن است که با مرور تاریخچه درس مبانی جامعه‌شناسی در جهان و ایران، تا اندازه زیادی زمینه موضوعی این درس، یعنی آنچه در چنین درسی قابل یا لازم برای طرح و تدریس و در کتابهای مربوطه شایسته تنظیم و تدوین است، آشکار می‌شود.

در چارچوب درس مبانی جامعه‌شناسی و کتب مربوط به آن مطالبی پیرامون عناوین و موضوعات زیر طرح و بررسی می‌شود و لاجرم این درس و کتب مربوط به آن با تمامی کوششها، پژوهشها و ادبیات موجود در رشته جامعه‌شناسی به منظور تهیه چکیده و عصاره‌ای از این دانش ارتباط می‌یابد. عناوین و سرفصلهای مزبور عبارت‌اند از:

۱. تاریخچه، مختصری از چگونگی پیدایش و تحول اندیشه اجتماعی و جامعه‌شناختی نوین و مقایسه آنها با هم.

۲. اشاراتی به واضعان و پیشگامان یا به تعبیری پدران جامعه‌شناسی و نقش و تأثیر اندیشه‌ها و آثار آنان به طور مختصر و نیز رویکردهای عمده موجود در اندیشه جامعه‌شناختی حاضر.

۳. متدولوژی جامعه‌شناسی به طور مختصر به همراه چگونگی مطالعه صحیح و علمی (تجربی) پدیده‌های اجتماعی و نیز اشاراتی به دشواری و محدودیتهای مطالعه جامعه‌شناسی و در نتیجه پیدایش رویکردهای نوین تفسیری، انتقادی، واقع‌گرا و...

۴. تعیین، تحدید و تشریح موضوع جامعه‌شناسی و حدود و قلمرو کار این رشته به همراه اهداف، کاربردها و تقسیم‌بندیها و نیز رابطه آن با علوم دیگر.

۵. بیان و تجزیه و تحلیل ابزارهای مفهومی به صورت مرتبط با هم (مفاهیم و اصطلاحات تخصصی جامعه‌شناسی و برخی رشته‌های علوم اجتماعی نزدیک‌تر به جامعه‌شناسی) به عنوان ابزارهایی برای مشاهده،

مطالعه، درک و عمل نسبت به امور و پدیده‌های اجتماعی به طوری که نوعی قدرت تحلیل، نگرش صحیح و بینش جامعه‌شناسانه در فهم و تحلیل وقایع اجتماعی جامعه‌ای که فرد در آن زندگی می‌کند، برای او حاصل گردد.

۶. مباحثی پیرامون انواع جوامع یا اجتماعات انسانی یا غیر آن، چگونگی ساخت و سازمان جوامع و نحوه تغییر و دگرگونی آنها.

۷. بعضاً اشاراتی به مسائل اجتماعی یا ویژگیهای اجتماعی یک جامعه خاص در یک سرزمین معین (کشوری که درس یا کتاب در آن عرضه می‌شود) و احتمالاً مقایسه با رشته‌های دیگر.

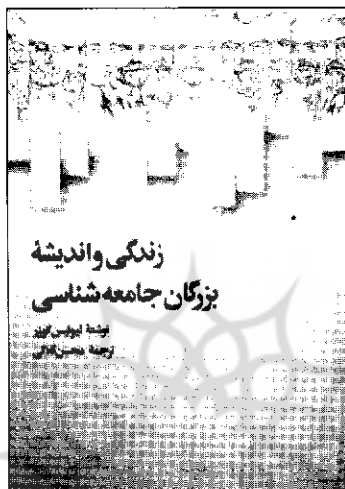
۸. تشریح برخی از شعب اصلی جامعه‌شناسی و احیاناً برخی شعب و رشته‌های علوم اجتماعی غیر از جامعه‌شناسی و ارائه چشم‌اندازهایی از محدوده‌های مطالعاتی و کاری این رشته.

به اعتقاد نگارنده، اصطلاحاتی مانند مبانی، مبادی و اصول جامعه‌شناسی پوشش لازم برای همه عناوین و سرفصلهای فوق‌الذکر را ایجاد نمی‌کند. مثل تاریخچه، مفاهیم، اصطلاحات، شعب و چشم‌اندازهای جامعه‌شناسی. ضمناً این تعابیر نوعی توهم درباره این که می‌توان کلیدها و اصول راهنمای مشخص، محدود و چندگانه‌ای را برای جامعه‌شناسی ارائه داد و از آن طریق به طور ساده و سریع به حقیقت مسائل اجتماعی و فهم درست آن و احیاناً تسلط و کنترل آنها دست یافت، برای نوآموزان یا کسانی که برخورد سطحی با این رشته دارند، ایجاد می‌کند.

ب - کتابها و جزوات

درباره مسائل مربوط به کتابهای درس مبانی جامعه‌شناسی در وضعیت فعلی آن در ایران به نکات زیر می‌توان اشاره نمود.

۱. تقریباً یک کتاب جامع، ساده، قابل فهم، تحلیلی و دربردارنده اهداف اصلی درس، آن‌چنان که باید، تاکنون کمتر ترجمه یا تألیف شده است. کتابی که بتوان آن را بدون دغدغه نقص و اشتباه یا نگرانی از حجم و محتوای موجود در آن برای آموزش مبانی جامعه‌شناسی به کار گرفت. بدین لحاظ مدرسان و دانشجویان ناچارند مجموعه‌ای از کتابهای مختلف

اغلب مطالب مبنایی جامعه‌شناسی در زمینه تعریف، تحدید،
موضوع و حوزه مطالعاتی، اهداف و روشها و فوائد، تقسیمات جامعه‌شناسی
و ارتباط آنها با هم و بدسایر علوم به ویژه مباحث روش‌شناسی،
در خلال رساله‌های متفاوت و عمدتاً با عناوین و زمینه فلسفی یا منطقی
مطرح شده‌اند

«دورکیم جامعه‌شناس فرانسوی در طول حیات خود سه نوع تعریف از جامعه‌شناسی ارائه می‌دهد. اولین تعریف او که در کتاب قواعد روش جامعه‌شناسی آمده، چنین است: جامعه‌شناسی علمی مستقل و جدا از علوم دیگر است و به هیچ علم دیگری وابسته نیست، پدیده اجتماعی را بایستی همانند شی تلقی کرد. پدیده اجتماعی را جز با پدیده اجتماعی دیگر نمی‌توان تبیین کرد. شیوه تفکر و احساس و کنش جامعه یا گروه غیر از شیوه تفکر، احساس و کنش افراد تشکیل دهنده آن به طور مجرد و جداگانه است. پدیده اجتماعی امری بیرونی و در خارج فرد است که از خارج به فرد فشار وارد می‌آورد.» (صص ۲۱ و ۲۲)

به اصطلاح، تعریف اول شامل دو قسمت اصلی است. قسمت اول بدون آن که تعریف جامعه‌شناسی باشد به استقلال جامعه‌شناسی اشاره می‌کند و سپس بدون مقدمه و توضیحی که آوردن جمله‌های بعدی را منطقاً توجیه کند، از پدیده اجتماعی و اوصاف آن و نحوه تبیین آن سخن گفته شده و این همه به جای تعریف جامعه‌شناسی قرار گرفته است. نویسندگان کتاب مذکور چنین ادامه می‌دهند:

«با این تعریف، دورکیم بویژه درباره شی‌نگری وقایع اجتماعی مورد انتقاد قرار می‌گیرد که چرا وقایع عالم خارج را با وقایع اجتماعی برابر دانسته است و او در جواب می‌گوید: وقایع اجتماعی، اشیاء مادی نیست بلکه مانند اشیاء مادی است منتهی شی بودن آن به نحو دیگری است. با این همه انتقاد را می‌پذیرد و می‌گوید که تعریف وی از جامعه‌شناسی ناقص بوده است.» (ص ۲۲)

متأسفانه توضیح قانع کننده‌ای که چگونه، به چه دلیل و در کجا دورکیم عبارات قبلی را به عنوان تعریف اول خود از جامعه‌شناسی قبول کرده و سپس نقض آنها را پذیرفته، ارائه نشده است. در ادامه درباره تعریف دوم دورکیم از جامعه‌شناسی به عبارات زیر برمی‌خوریم:

«دومین تعریفش این است: جامعه‌شناسی علم به نهادهای اجتماعی است، نهاد مجموعه اعمال و افکاری است که فرد آنها را ساخته و پرداخته در برابر خود می‌یابد و آنها خود را کم و بیش بر افراد تحمیل می‌کنند. در واقع می‌توان آنها را به همه عقاید و شیوه‌های رفتاری اطلاق کرد که اجتماع نهاده و یا تأسیس کرده است. این تعریف هر چند مورد توجه عده‌ای از جامعه‌شناسان بود، ولی دیری نپایید که توسط خود دورکیم و پیروان او کنار گذاشته شد» (ص ۲۲).

را ترکیب کرده و مورد استفاده قرار دهند. این امر البته تا حدی به گستردگی و پیچیدگی جامعه‌شناسی و انواع رویکردهای موضوعی در آن بازمی‌گردد. همچنین تنوع مباحث، مثالها و نمونه‌های عینی و بخصوص جنبه بین فرهنگی بودن آنها که اغلب استفاده از این گونه مثالها را مسئله آفرین می‌سازد، در ایجاد مانع برای استفاده از تنها یک کتاب مبانی جامعه‌شناسی مؤثر است. به این ترتیب شاید نتوان انتشار کتابی را که همه اهداف درس مبانی را برآورده سازد، به سادگی و در آینده‌ای نزدیک در ایران انتظار کشید. کتابهای موجود مبانی جامعه‌شناسی هر یک به تنهایی در یک یا چند قسمت و هدف، غنی و از جهات دیگر فقیرند و متأسفانه اغلب درباره خصوصیات جامعه ما و مثالهای مناسب برای آن فاقد اطلاعات جدیدند.

۲. بسیاری از کتابها دارای نثری دشوار و غیرقابل فهم (در تألیف یا ترجمه)، ارجاعات بی‌مورد و متعدد به نام و نظرات افراد مختلف هستند بدون آن که فرصت تعمق در آنها وجود داشته باشد یا در آن کتابها برای تحلیل مفاهیم و نظریه‌های مطرح شده تلاش کافی صورت گرفته باشد.

۳. در کتابهای فعلی، مفاهیم و اصطلاحات جامعه‌شناسی با واژه‌های متنوع و معانی بعضاً مغایر و متضاد ذکر می‌شود. به عنوان مثال:

در کتاب درآمدی بر جامعه‌شناسی نوشته بورس کوئن ترجمه محسن ثلاثی فصل هفتم واژه Institutionalization به جای نهادی شدن یا نهادی کردن به نهادمندی ترجمه شده است که به هیچ وجه گویای معنا و مفهوم مورد نظر نیست.

در کتاب کنش اجتماعی نوشته گی‌روشه مفهوم کجروی و انحراف به طور نامناسب به کار رفته است. بدین معنا که انحراف با وجود داشتن بار معنایی منفی در زبان فارسی به جای واژه Variance (تنوع) در مقابل Deviance به معنای کجروی قرار داده شده است.

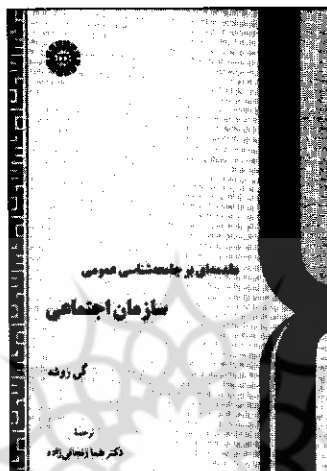
در جای دیگری از کتاب اخیر در مقابل Orientation de l'action به جای جهت، سمت یا جهت‌گیری کنش، تعبیر شرایط تمایل کنش آمده است.

۴. عدم دقت و مستند نبودن مطالب در بسیاری از کتابها، مشکل جدی ایجاد می‌کند. این امر گاهی به عدم تبیین صحیح میراث اندیشه جامعه‌شناسی منتهی می‌انجامد. برای مثال در فصل دوم کتاب مبانی جامعه‌شناسی نوشته منصور وثوقی و علی اکبر نیک خلق چنین می‌خوانیم:

بسیاری از کتابها دارای نثری دشوار و غیرقابل فهم (در تألیف یا ترجمه)، ارجاعات بی‌مورد و متعدد به نام و نظرات افراد مختلف هستند بدون آن‌که فرصت تعمق در آنها وجود داشته باشد یا در آن کتابها برای تحلیل مفاهیم و نظریه‌های طرح شده تلاش کافی صورت گرفته باشد

را می‌تواند راهنمایی کند.

۵. بسیاری از جزوات تهیه شده برای درس مبانی جامعه‌شناسی بخصوص وقتی که در چارچوب دانشکده‌های رشته‌های غیر علوم اجتماعی تهیه و تدریس می‌شوند، دچار ضعف و اشکالات جدی‌اند. در برخی از مراکز آموزش عالی، نمونه‌هایی از جزواتی که بخشهایی از یک یا چند کتاب را تایپ و تکثیر کرده‌اند (برای آن که از روی کتاب مستقیماً زیراکس نکرده باشند) دیده می‌شود. همچنین نمونه‌هایی از جزوات بسیار آشفته از حیث تنظیم و تدوین مطالب و عدم رعایت سرفصل مربوط به این درس و نیز طرز بیان مطالب کم نیستند.

آنچه به عنوان تعریف دوم جامعه‌شناسی از دورکیم نقل شد، عباراتی است که واقعاً انتساب عنوان تعریف جامعه‌شناسی و نیز انتساب این تعریف به دورکیم، صحیح است. منتها متأسفانه جمله نقل شده در پایان تعریف مذکور باز هم بدون دقت و استناد کافی (ارجاع به اصل سخن و نوشته دورکیم) ادعای کاملاً نادرستی را به صورت سطحی طرح می‌نماید.

نویسندگان کتاب در دنباله بحثشان درباره تعریف سوم دورکیم نیز می‌نویسند:

دورکیم در آخرین تعریف خود از جامعه‌شناسی به تعدد ابعاد و فزونی سطوح آن توجه کرده است در این تعریف او به عناصر اجتماعی وجدان جمعی که افکار،

به هر حال باید گفت: ضروری است تا کتابهایی متناسب با جامعه ما از نظر بیان، مثالها و آمار و اطلاعات تهیه شود تا ضمن آشنایی با مفاهیم و اصطلاحات و واژگان اصلی جامعه‌شناسی نوعی شناخت، تحلیل و بینش در مورد جامعه ایران را در بر داشته و تا حد امکان از ذکر نام افراد و ارجاع به تعاریف مختلف و کتب متعدد، حاشیه‌روی و مسائل مزاحم برای دانشجویان مبتدی خالی باشد.

خاتمه

در دهه‌ها و بخصوص سالهای اخیر در جهان و کشور ایران کتابهای مبانی جامعه‌شناسی و جامعه‌شناسی عمومی توسعه کمی و کیفی قابل توجهی داشته‌اند. بسیاری از کتابها اعم از کتابهای قبل و پس از انقلاب به سرعت تجدید چاپ می‌شوند. پیدایش دانشگاه آزاد نیز در کشور ما، با تنوع و تعدد رشته‌های دانشگاهی و پذیرش دانشجویان به تعداد زیاد، تقاضای تألیف، ترجمه و مطالعه در زمینه مبانی جامعه‌شناسی را به طور قابل ملاحظه- ای افزایش داده است. علاوه بر دانشگاه آزاد، افزایش ظرفیت و توسعه مراکز آموزش عالی دولتی و وابسته به مؤسسات مختلف بازار کار مبانی جامعه- شناسی را در زمینه تألیف، ترجمه و تدریس داغ‌تر کرده است. شاید بتوان گفت، تحولات مستمر و گاه شتابان جامعه ما و درک ضرورت مطالعه جامعه- شناسانه این تحولات و نیز نیاز دستگاههای اجرایی کشور به طرحها و بخشهای پژوهش اجتماعی است که زمینه مناسب و درخواست تحرک‌زایی را

ارزشها و آرمانها هستند، اهمیت فوق العاده‌ای داده است و این امر جلوه‌ای از جامعه‌گرایی یعنی اصالت جمعی افراطی دورکیم است که مورد انتقاد قرار گرفته است، زیرا فرد و نقش او را در دگرگونی جامعه در نظر نگرفته است. اما، نکته قابل توجه در این تعریف یافتن سطوح و لایه‌ها در واقعیت اجتماعی است» (ص ۲۲).

در این عبارات پراکنده، تأیید و تکذیبهایی را که نسبت به اصل بحث و نسبت به هم، فاقد ارتباط درستی هستند، مشاهده می‌کنیم. در عبارات مذکور، گفته شده است که دورکیم در آخرین تعریف خود - که هرگز به طور کامل، صریح و مستند نقل نشده است - قائل به تعدد ابعاد و فزونی سطوح واقعیت اجتماعی شده است. آنگاه بدون آن که ابعاد و سطوح واقعیت اجتماعی توضیح داده شود از تعریف عناصر اجتماعی وجدان جمعی که گویا همان ابعاد و سطوح واقعیت اجتماعی است، نام برده‌اند. این عناصر، ارزشها، افکار و آرمانها دانسته شده‌اند که تقریباً همه از یک‌سوخ است. سپس از جامعه‌گرایی افراطی دورکیم سخن گفته‌اند. چنین به نظر می‌رسد که جنبه مثبت به اصطلاح سومین تعریف دورکیم از جامعه‌شناسی یعنی توجه به ابعاد و سطوح واقعیت اجتماعی به جنبه منفی آن یعنی جامعه‌گرایی افراطی دورکیم منجر شده است. حال باید پرسید این عبارات متشتت و نادرست که حتی مطلعین به جامعه‌شناسی و آراء یکی از پدران اصلی آن (دورکیم)، را دچار مشکل و اشتباه می‌سازد، چگونه یک دانشجوی مبتدی و خواننده کتابهای مبانی و بی‌اطلاع از همه جا و جویای مطالب ساده، صحیح و روشن

شاید بتوان گفت، تحولات مستمر و گاه‌شتایان جامعه ما و درک ضرورت مطالعه جامعه‌شناسانه این تحولات و نیز نیاز دستگاه‌های اجرایی کشور به طرح‌ها و بخش‌های پژوهش اجتماعی است که زمینه مناسب و درخواست تحرک‌زایی را برای جامعه‌شناسی امروز ایران فراهم آورده‌است

4) Vander Zanden, James. W (1990) Sociology The Core, Second Edition, Dhio State University.

پی‌نوشت:

۱. حقیقت این است که وجود چنین فرایندی در مورد سایر رشته‌های علمی و حتی دیگر شاخه‌های معرفتی غیر علمی اما منسجم نیز صادق است.
۲. نگارنده.
۳. نگاه کنید به کتاب‌های راهنمای دانشگاه تهران ۱۳۴۳، ۱۳۴۵ و ۱۳۴۶ صص ۷۶۴ تا ۷۶۷ و بخصوص (۱۳۵۱) به بعد.

4. General Sociology

۵. مانسند کتاب Introduction to Sociology نوشته

Bruce, J. Cohen سال ۱۹۷۹.

۶. نگاه کنید به سرفصل دروس مصوب ۶۸/۸/۲۸ شورایی برنامه‌ریزی، صص ۵۱ - ۴۹.
۷. وی استاد دانشگاه مونترال کانادا است که در زمینه مقدمه‌ای بر جامعه‌شناسی عمومی سه جلد کتاب تحلیلی و بسیار مهم تألیف کرده است و در مورد این رشته سابقه کاری بسیار طولانی دارد (۱۵ سال تدریس در دانشگاه مونترال کانادا تا زمان تألیف این کتاب).

8. Sociology.

۹. به عنوان مثال در کتاب کنش اجتماعی نوشته گی روشه آمده است: «زان پیازه مسئله تأثیر متقابل را به این صورت بیان می‌کند: رابطه بین دال و مدلول هم دال و هم مدلول را با تشابه این به آن و تطبیق آن به این تغییر می‌دهد... اما هرگاه کنش متقابل بین دال و مدلول هر دو را تغییر دهد به طریق اولی واضح است که هر کنش متقابل بین افراد هر یک را در رابطه با دیگری تغییر می‌دهد. در نتیجه هر رابطه اجتماعی به نوبه خود کلیتی است که خصوصیات تازه‌ای را به وجود می‌آورد و فرد را از نظر ساخت فکری تغییر می‌دهد. بنابراین از کنش متقابل بین دو نفر تا کلیت تشکیل شده به وسیله مجموعه روابط بین افراد یک جامعه تداوم وجود دارد. یقیناً کلیتی که این چنین درک شود نه تنها در مجموع افراد پایدار می‌ماند بلکه در یک نظام کنش متقابل باقی می‌ماند که افراد را حتی در ساخت خود تغییر می‌دهد.» (روشه، ۱۹: ۱۳۶۷).

۱۰. در کتاب مورد بحث تعریف اول و دوم به شکل مبهم به کتاب مسائل جامعه‌شناسی امروز نوشته ژرژ گورویچ ترجمه عبدالحسین نیک‌گهر ارجاع داده شده است.

برای جامعه‌شناسی امروز ایران فراهم آورده است. علیرغم مشکلات و محدودیت‌های گفته شده در این مقاله و دشواری ذاتی این رشته با زبان خاص آن و نیز دشواری ناشی از انتقال یافته‌های نظری و کاربردی جامعه‌شناسی از پایان راه مطالعه به آغاز آن برای دانشجویان مبتدی، به دلیل زمینه‌های مساعد که برای توسعه کمی و کیفی جامعه‌شناسی در جامعه ما وجود دارد، می‌توان امیدوار بود که در آینده کتاب‌های مربوط به درس مبانی جامعه‌شناسی از خصوصیات لازم برخوردار شود. همچنین اصلاح بینشها و برنامه‌ها در مورد درس مبانی جامعه‌شناسی ضروری و البته سازنده خواهد بود.

منابع:

الف - فارسی

۱. راهنمای دانشگاه تهران / ۱۳۴۳، ۱۳۴۵، ۱۳۵۱ و ۱۳۵۲ - ۱۳۵۳.
۲. روشه، گی (۱۳۶۷) مقدمه‌ای بر جامعه‌شناسی عمومی، جلد اول، کنش اجتماعی، هما زنجانی‌زاده، دانشگاه فردوسی مشهد.
۳. کوزر، لوییس (۱۳۶۸) زندگی و اندیشه بزرگان جامعه‌شناسی، محسن ثلاثی، چاپ اول.
۴. محسنی، منوچهر (۱۳۶۸) جامعه‌شناسی عمومی، چاپ نهم.
۵. مهدوی، یحیی (۱۳۲۲) جامعه‌شناسی یا علم الاجتماع، مقدمات و اصول، تهران.
۶. نیک‌گهر، عبدالحسین (۱۳۶۹) مبانی جامعه‌شناسی، تهران، رایزن.
۷. وثوقی، منصور و نیک‌خلق، علی‌اکبر (۱۳۷۰) مبانی جامعه‌شناسی، تهران، خردمند.

ب - لاتین:

- 1) Bruce, J. Cohen. Ph.D (1979) Scham's Outline of theory and Problems of Introduction to Sociology, MC Graw - Hill Book company.
- 2) Giddens, Anthony (1989) Sociology, Polity Press.
- 3) Horton, Paul. B. and Hunt, Chester (1984) Sociology, Western Michigan University, Mc Graw Hill International Book Company.